

Приказ

Нове студије из савремене македонске фолклористике

Весна Петреска, *Побратимството во народната култура: Побратимството на Говедар Камен*, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 2019, 252 стр.



У студији о побратимству заснованој на теренским истраживањима и подацима из литературе, етнолошкиња Весна Петреска разматра различите аспекте овог ритуала и анализира светилиште Говедаров Камен, које је и данас предмет живе култне праксе. У првом поглављу, „Побратимството/посе-стримството во народната култура“, ауторка најпре представља различите облике овог духовног сродства: побратимство приликом заједничког певања у цркви, побратимство из пријатељства, побратимство у невољи, братимљење близанаца и једномесечића. Ови обреди посматрају се како у дијахронијској,

тако и у синхронијској перспективи, с детаљним описом ритуалних поступака. Затим се разјашњавају доминантни кодови обреда побратимства и издвајају се три кључна елемента: даривања, кушање крви побратима и озваничење духовног сродства у цркви или манастиру, где га је потврђивао свештеник. Обред побратимства сагледава се не само у локалном него и у балканском контексту, описују се варирања и специфичности појединих регија и указује се на сличности и разлике које постоје међу балканским народима у начину извођења обреда и различитим мотивацијама за склапање ове везе.

Друго поглавље, „Побратимувањето/кумството на Говедар Камен“, фокусира се на познато култно место Говедаров Камен или, на турском, Говедар баба у средишњем делу Овчег Поља, код варошице Свети Никола, које походе припадници различитих етничких и верских група широм Македоније. Назив овог места објашњавају разна занимљива предања, које су бележили још Тихомир Ђорђевић (1933. од Турака у Штипу), затим Миленко Филиповић (1936–1937. од сељака

из села Свети Никола), као и савремени македонски истраживачи Вражиновски, Гонев Поповска. Будући да се верује да ходочашће на ово свето место, уз вршење одређених ритуала, може да помогне при добијању порода, али и да је благотворно за здравље деце, људи, а у новије време и стоке, те да се ту склапају побратимства, ауторка указује да се у неким варијантама предања управо и објашњава порекло исцелитељске моћи овог места (нпр. помиње се да је турски цар, или сам царев син – говедар, благословио то место да у њему лека нађу бездетни родитељи). Како се сматра, почеци штовања на Говедаровом Камену везују се за турско доба, а православно становништво желело је да га присвоји за себе и сазида цркву. Градња је, међутим, била узалудна (помиње се позната формула: што се саградило дању, ноћу се рушило), па је камен остао тамо где је и био. Ауторка пажљиво реконструише главне моменте у развоју култа ослањајући се и на властита теренска истраживања вршена 2011. и 2019. године. Сазнајемо да се црква постепено укључивала у овај народни култ и крајем деведесетих година 20. века успела је да га донекле измени: везала га је за хришћански празник и подигла гроб с каменим крстом на коме је исписано име Светог Ђорђа, чиме је знатно оснажен постојећи народни култ. Ауторка прецизно описује сегменте ритуала и ритуалне радње везане за добијање порода (обилажење, опасивање, плетење, прескакање преко конца, инкубација, пијење воде из удубљења на камену или воде у коју се спусти комад камена, полни однос у близини камена, жртвовање јагњета, петла или кокошке, крстообразно мазење крвљу курбана, те понављање ритуала наредне године ако се молба испуни). У склопу ових ритуалних радњи присутно је и побратимство, будући да су жене које су се подвргавале ритуалу често бирале побратима међу мештанима. Уз помоћ побратима, жена учвршћује конач за Говедаров Камен, обилазећи око њега обмотава га три пута и затим сече, а онда га поново, заједно с побратимом, обмотава око своје леве руке. Потом од конца плете плетеницу у виду појаса (коланче, повој), коју три пута пребацује и превезује преко побратима, а затим је сама носи годину дана око струка.

Исцрпна анализа описаног ритуала подељена је на два потпоглавља. У првом („Структурно-семантички и симболички осврт на побратимството на Говедар Камен“) засебно се анализирају различити сегменти: камен, обреди, веровања, лична казивања, обредна лица и предмети и кратки фолклорни жанрови (благослови, заклетве, завети). У другом потпоглављу („Симболичка анализа на одређени структурни елементи на побратимството на Говедар Камен“), у симболичко-митолошком контексту разматрају се обредни простор и време (камен, вода, Ђурђевдан), затим конач, вуна и плетење,

даривање и крвна жртва. Петреска закључује да побратимство везано за Говедаров Камен припада категорији сродничких односа, где се нови сроднички односи успостављају посредством обредности. Оно је најближе типу побратимства које се склапа у невољи и засновано је на веровању у његову делотворну моћ, које је потврђено на терену. У структурно-ритуалном смислу, најзначајнији елементи су они који се односе на повезивање породице жене и породице побратима. Везу побратимства подстиче жеља за потомством, а на процес дезинтеграције, као и на одређене измене у скорије забележеним ритуалним радњама, утичу савремени модерни услови живота и миграцијски процеси. Ауторка указује да се сам ритуал може посматрати и као културно добро, будући да је од великог значаја за сагледавање слике о начину живота, обредима, веровањима, табуима, који сви говоре о напорима да се на рационалан и ирационалан начин реше животне тешкоће.

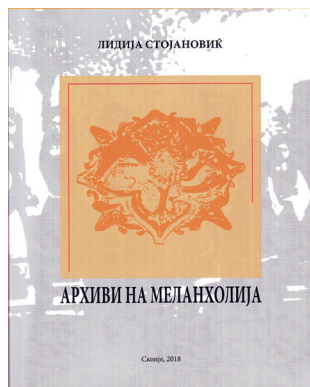
У трећем поглављу, „Побратимството као духовно/ритуално сродство во народната књижевност“, Петреска испитује различите транспозиције ове духовне везе и обичаја у фолклорне жанрове – народне песме, предања, легенде, кратке облике. Пажњу ауторке привлачи најпре побратимство у контексту борбе између добра и зла, тј. различите реализације мотива братимљења човека и ђавола. Затим се разматрају варијације мотива греха који се односи на непоштовање духовних сродника и прекршај брачних правила. Ауторка указује на разноврсне грехе и њихово преплитање с другим мотивима и жанровима (нпр. деловање клетве као Божје казне, кршење кумовских обавеза у познатим предањима о кртици и жаби, мотив инцеста односно прељубе с побратимом односно посестримом), као и на мотиве поштовања духовног сродства. Увиђајући да су претхришћанске и хришћанске компоненте духовног сродства тесно повезане и чак стопљене, Петреска их нијансира на примерима мотива Христовог крштења и расподеле атрибута међу свецима, а улога заштитника кумства и побратимства припада традиционално Светом Јовану. У завршном одељку овог поглавља разматрају се представе о другима као побратимима и кумовима – о Турцима, митским бићима (змај, самовила, чума), свецима (Свети Арханђел) и Богу.

Последње, четврто поглавље тематизује побратимске везе са стасовишта народног лечења: „Сродување – побратимување со другиот/блискиот: етнолошко-фолклористичко истражување во балкански рамки на примери на сродување со натприродното на народните лекувачки“. Петреска наводи примере који покажују да бајалице ступају у везу са самовилама које им помажу у исцељењу, односно уводе их у тајно знање, али и шире схваћене везе, где се нпр. у народним песама и басмама као побратими и посестрима апострофирају митска бића, стихије, свеци, Богородица.

Осим уобичајеног научног апарата – списка литературе и резимеа на енглеском језику, значајно је што ауторка доноси у прилогу транскрипте казивања о Говедаровом Камену – разна предања и легенде, казивања о насељавању, описе обреда братимљења и приче особа које су искусиле „лековитост“ камена. Књига је обогаћена и фотографијама с терена које илуструју различите сегменте ритуала и коришћене предмете.

Студија Весне Петреске писана је јасно, прегледно и информативно, с ослонцем на замашну научну литературу. Она ће бити подстицајна и занимљива етнолозима и фолклористима који се интересују за обред побратимства и питања духовног сродства уопште, као и проучаваоцима савремених трансформација ритуала и култних места. Студија доноси еkleктичан преглед досадашњих истраживања ове теме, уједно ажуран увид у стање на терену, а може се посматрати и као својеврсна студија случаја Говедаровог Камена јер ово свето место наставља да привлачи посетиоце који верују у његове исцелитељске и заштитничке моћи.

Лидија Стојановиќ, *Архиви на меланхолија*, Скопје: Л. Стојановиќ, 2018, 200 стр.



Књига фолклористкиње и теоретичарке књижевности Лидије Стојановиќ *Архиви на меланхолија* доноси тематски разноврсне есеје окупљене око средишње идеје – меланхолије. Како ауторка у уводу напомиње, идеја за овакав наслов потекла је од речи једног Горанца с Косова и Метохије кога је интервјуисала 2013. године. На питање где су људи из села, он је одговорио: „Што да ти кажам, младите отидоа на оној свет на печалба (покажувајќи ко Запад), старите отидоа на тој свет (покажувајќи кон гробиштата), останаме само није сиромаси, што немавме каде

да отидеме.“ Овај иронично-духовити сажетак свакодневне реалности, који једнако важи и за велики број опустелих балканских села, ауторка је повезала с вечном темом „књижевног проклетства“, неке врсте осуђености на међупростор који деле меланхолија, сиромаштво и прогонство. У изолованој и затвореној групи Горанаца преовладавају,

сматра ауторка, осећања страха, анксиозности и неповерења, што се одражава и у њиховом фолклорном стваралаштву – од демонологије до меланхоличних балада и обредних песама. Отуд ауторка издваја управо меланхолију као „онтолошку тугу“ која постаје препознатљив знак уметности, указујући на то да се генијалност и креативни чин често рађају из мрака и депресије.

За други део наслова ауторка се надахнула Деридином идејом о архивима, које он повезује с меморијом и (топо)номолошким начелом. Свој поглед на меланхолију ауторка означава као књижевни и медицински, у смислу да је болест меланхолије већ у антици естетизована и да је прихваћена као „нужно зло“. За ауторку остаје отворено питање да ли се треба борити против меланхолије као „зла“ или је треба схватити као „суплемент на душата“. Као ослонце у властитом размишљању о меланхолији, она наводи филозофе и теоретичаре књижевности и културе, међу којима су Херодот, Бартон, Кјеркегор, Хајдегер, Старобински, Жижек, Делимо. У меланхолији ауторка види и потенцијалну снагу за духовни али и реални преображај у савремено доба, посебно у време транзиције, одговарајући критички на пројекат „Скопје 2014“: „Меланхолијата, која се трансформира во културата на смеата, успева да се избори против демагошката потчинетост на барањата на комерцијалниот плебисцит.“

Есеји сабрани у књизи се на различите начине повезују с меланхолијом. Прва три чланка: „Откаде архивска треска?“, „Меланхолија: естетизација на болката“ и „Архиви на меланхолија и на смеа“ обухватају теоријска разматрања о природи меланхолије, али и с њом повезаних осећања страха и туге, као и других противречних осећања везаних за културу смеха, сагледаних из различитих филозофских и интелектуалних перспектива.

У другу целину издвајају се наредна четири чланка која третирају поједине фолклористичке и симболичко-митолошке теме. У првом есеју, „Симболизам на Тиест и на Молох во македонска култура“, разматрају се митови о овим јунацима из перспективе спарагмоса и омофагије, који се посматрају компаративно, у широком распону од дела античке књижевности, преко народних песама (варијанте о грешном хајдуку који принуди родитеље да спале и поједу сопствено дете уз песму и игру), до савремене македонске књижевности (драма Горана Стефановског *Демонот од Дебар Маало*). Жртвовање детета и проклетство рода у античкој митологији и књижевности, и хришћанско проклињање грешног хајдука у народним песмама ауторка даље повезује с концептима насиља и одмазде и њиховим функцијама у архајској хришћанској религиозности. Следећи Жирара, она закључује да жртвовање представља насиље без опасности од одмазде и указује

да се омофагија среће у периодима транзиције и пропасти заједница. Предмет другог есеја је фигура василиска („Базилиск: демон – покровитељ“). Ауторка се најпре осврће на проучавања овог бића, затим даје преглед митолошке симболике и етимолошких испитивања указујући на његово порекло, распрострањеност и варијантност, те разматра интернационалне сижее о њему у појединим наративним изворима (*Физиолог*, *Александрида*, разни бестијари), и на крају се осврће на симболику петла и издваја аналогije с василиском. Трећи есеј, „Виното и меланхолијата“, доноси ауторкина виђења појединих симбола и значења вина на подручју Балкана, а истраживање се базира на интердисциплинарним увидима (фолклористика, етнолингвистика, етимологија, историја). Посебну пажњу ауторка посвећује везама које вино има с гозбом (трпезом), здравицама, гостопримством и религијом, односно с обредним и култним радњама повезаним с вином у овим приликама, где се испољавају и елементи меланхолије (опијање, ублажавање болести). Позната народна песма о Боланом Дојчину, која је била предмет интензивних проучавања у македонској фолклористици, али и код других јужнословенских народа, предмет је четвртог чланка („Толкување и етимологија на *Болен Дојчин*“). Ауторка се задржава на оним варијантама у којима се узрок Дојчинове болести повезује с моралним преступом (обљуба тела светица), а он сам с типом великог грешника. Ослањајући се на психоаналитичка тумачења овог мотива (некрофилија се осмишљава као одјек потраге за мајком, а однос према боговима се повезује с потребом за родитељском заштитом), ауторка нуди своје читање песме и истиче њену интерпланарност.

Последња целина књиге обухвата преиспитивање меланхолије у савременом контексту, на публикованој и теренској грађи. Њу чине чланци који су усмерени на проучавање односа аутобиографских наратива и стварности („Онтолошка стварност“), на мотиве страха и анксиозности у народној поезији Горанаца посредством којих се могу описати, како се сматра, и елементи њиховог менталитета („Етнокултура на Гораните“), затим на феномен бекташа у Македонији („Бекташи: наративи за едно меланхолично доба“) и на мотив жртвовања у контексту меланхолије („Жртвување и меланхолија“).

Књига Лидије Стојановић доноси компаративне и интердисциплинарне интерпретације различитих фолклорних жанрова и тема, као и инспиративне увиде и самосвојна читања познатих тема и сижеа, који се више или мање могу обухватити појмом меланхолије. Књига је писана лепим стилем и биће од користи како фолклористима и књижевним теоретичарима, тако и антрополозима и истраживачима културе.

Ана Мартиноска, *Културни парадокси (Родот, етницитетот и идентитетот во фолклорот и литература) / Cultural Paradoxes (Gender, Ethnicity and Identity in Folklore and Literature)*, Скопје: Институт за македонска литература, 2014, 177 + 168



Књига *Културни парадокси (Родот, етницитетот и идентитетот во фолклорот и литература)* Ане Мартиноске осветљава подручја рода, етницитета и идентитета у сферама фолклора и књижевности. Књига је објављена двојезично на македонском и енглеском језику 2014. године и представља мултидисциплинарно истраживање у коме се укрштају актуелне теме и методологија фолклористике, антропологије, културологије, имагологије. Књигу чине одабрани радови ауторке који, како се наводи у предговору, најбоље сведоче о њеном вишегодишњем научном интересовању и одражавају њене на-

поре да захвати мало истражене, понекад маргинализоване и контроверзне теме које се посматрају као особени културни парадокси.

Књигу отвара рад насловљен „'Парадоксот на жената' (Или за фолклорот и родовите идентитети на Балканот“, у коме Мартиноска комбинује методолошке приступе имагологије и родних студија у изучавању идентитета, користећи при том и фолклорну грађу. Ауторка полази од идентификационе функције фолклора, која претпоставља да је он носилац идентификационих карактеристика различитих група, па се исказивање идентитета може декодирати посредством испитивања слика, стереотипа, симбола. Артикулације различитих идентитета прате се преко система опозиција, а за проучавање родних идентитета значајно је испитати релације између мушкараца и жена у склопу њихових различитих активности. Анализа родних односа, како сматра ауторка, помаже да се разумеју културни обрасци и норме, а према томе и представе родних односа у фолклору могу да осветле установљене обрасце и норме мушко-женских односа у традиционалној култури балканских народа. Надовезујући се на размишљања о поларизацији стереотипних (и традиционалних) улога женских ликова у народној књижевности, Мартиноска указује да ове улоге могу да послуже као извор за проучавање начина живота и менталитета људи у прошлости, као и да су одређене особине, улоге или релације слабије или јаче заступљене (нпр. степен верности,

као високо вреднована особина, успиње се на хијерархијској лествици од љубе преко сестре до мајке). Осим тога, велики број фолклорних мотива показује да се у лику жене одсликавају не само елементи патријархалног модела света и приватне сфере деловања (на супрот јавне сфере, додељене мушкарцу) на социјалном и просторном плану, него и многе културне вредности, елементи духовног и друштвеног живота, као и ментални концепти. Ипак, ауторка с правом упозорава да треба пажљиво преиспитати утицај патријархалног модела, будући да су поједини аспекти женских улога и женске обредности противречни (нпр. неке области се углавном сматрају типично женским, попут надрилекарства и врачања), односно да има области у којима се одступа од патријархалног модела, попут еротског фолклора, и закључује да родни идентитети у народној култури, као и другде, нису фиксирана и непроменљива категорија већ представљају динамички процес.

Теми родног идентитета, стереотипа и образаца мушко-женских односа у народној култури посвећено је и неколико других студија у књизи. У раду „Мажот е главата, ама жената е вратот’ (или За некои аспекти на родовата анализа на македонската народна култура)“, Мартиноска се осврће на домете проучавања родних идентитета у Македонији и шире, да би се усредсредила на обрасце патријархата и однос између рода и ероса. Ова истраживања продубљена су у наредном поглављу, насловљеном: „За сé е виновен патријархатот! (Родот као идентитет во македонската народна култура)“. Надахнувши се идејама Чери Ортнер („Жена спрам мушкарца као природа спрам културе“), Мартиноска расправља о томе како се у традиционалној култури и различитим фолклорним жанровима и темама на идентитетском и социјалном плану транспонују поједине категорије везане за физиологију жене (репродукција, породица, „нечистоћа“, табуисаност сексуалних односа, телесност, одговорност за породицу и социјално-економски статус заједнице и др.). Истраживањем стереотипа Мартиноска је заокружена и у раду „Фолклорот во основата на концептите на националните, етничките и културните идентитети на Балканот“, у коме разматра неке од актуелних дилема везаних за појам идентитета, нпр. однос идентитета и алтеритета, идентитет у историјском контексту, питање колективних идентитета на Балкану, однос културног и националног идентитета. Тема етничких стереотипа пропитује се и у раду „Етничките стереотипи во македонскиот фолклор и нивниот одраз во современата македонска поезија“. Ауторка указује на бројне историјске и друштвене услове који су утицали на развој аутостереотипа и хетеростереотипа и повезује их с фолклорним типовима какви су Итар Пејо и Насредин Хоџа, Турци и Арапи и

др., а анализира и поједине ликове савремене македонске литературе који представљају њихову надоградњу или рефлексију.а

Друга група радова у књизи Ане Мартиноске односи се на истраживања идентитета, стереотипа и рода у савременој македонској књижевности. Међу њима се истиче рад: „Книгата лечи подобро од докторите (Потрагата по идентитетот во литературата пишува-на од авторки кои емигрирале од поранешна Југославија)“, у коме се разматрају дела Дубравке Угрешић и Весне Голдсворти. Поменућемо и радове „Славенка Дракулиќ во Македонија (или за жената, жртвата и уметноста)“, „Сликата на Турчинот во романот 'Смртта на дијакот' од Драги Михајловски“, „Представата за Отоманската империја во македонската литература“, те рад „Митовите и фолклорот во современата македонска литература“, у коме ауторка укажује на путеве рецепције и интерпретације како појединих великих митова из светске књижевности, тако и митова из македонског фолклора, који савремени писци ресемантизују и демитологизују (нпр. митови о Марку Краљевићу, Црном Арапину, Александру Македонском и др.).

Књига Ане Мартиноске доноси низ подстицајних радова, писаних мултидисциплинарно и провокативно, на основу богате литературе. Ослањајући се на савремена проучавања рода, идентитета и стереотипа, Мартиноска је успешно применила ова сазнања на македонску фолклорну грађу и македонску књижевност, као и на друге јужнословенске књижевности, и показала универзалност одређених тема и модела, али и њихову условљеност културним, друштвеним и историјским околностима.

Соња Петровић

Филолошки факултет Универзитета у Београду
Е-пошта: sonja.petrovic@fil.bg.ac.rs

Примљено: 1. 12. 2020.

Прихваћено: 20. 12. 2020.